Mosaiska Kultföremål

jämte ett 40-tal målningar av

HILDA HEYMAN

med motiv från Polens och
Tjeckoslovakiens ghetton
samt från Palestina

VÄRMLANDS MUSEUM, KARLSTAD

9 maj—10 juni 1945

Vad vet Ni om den mosaiska gudstjänsten? Har Ni någonsin besökt en synagoga eller gästat ett ortodoxt judiskt hem under sabbaten? Har Ni sett händerna välsigna ljusen på sabbatsbordet och känt den fromma andakten?

Vad är det, som alltifrån exilen eller den babyloniska fångenskapen för mer än 2,500 år sedan och under alla de förföljelser och pogromer, som drabbat judafolket, ändock hållit det samman, också i förskingringen? Det är tron, — tron på Jahve eller Jehovah — och så familjen och församlingen.

I ett egyptiskt kungaarkiv från Amarna, 300 km. söder om Kairo, påträffades år 1888 några brev från Palestina — skrivna under det 14:e århundradet f. Kr. — vilka berätta att ett folk, Habiri, då trängt in i landet. Därmed börjar hebräernas bosättning i Palestina. Redan då fanns Jerusalem eller, som staden då kallades, Urusalim. Israel och Juda äro namn på stammar, som bildats ur den hebräiska folkgruppen, vars förfäder voro arabiska nomader. Deras Gud, Jahve, dyrkades ursprungligen på Sinai berg i norra Arabien, alltså egentligen en åskgud i likhet med grekernas Zeus.

Enligt en engelsk forskare C. R. Conder skall dock patriarken Abraham och hans semitiska stam, hebreerna, redan omkr. 2160 f. Kr. ha invandrat i Palestina. Abrahams gud var Elohim, men Moses införde dyrkan av Jahve och gav omkring 1515 f. Kr. i samband med utvandringen ur Egyptien, där israeliterna haft det gott i landet Gosen, folket sin lag och sina gudstjänstföreskrifter. Hans "tio Guds bud" voro sannolikt ursprungligen skrivna med kilskrift på lertavlor. Lagen eller läran, — de fem Mose böckerna, till största delen nedskrivna flera århundraden efter Mose död, — är det, som judarna kalla tora (hebr. Thorah), och torarullen, eller rättare de båda torarullarna med den på pergament utförda texten är det heligaste och förnämsta mosaiska kultföremålet. Dessa torarullar, inneslutna i ett hölje av dyrbart stoff och krönta med en eller två torakronor samt behängda med en torasköld, på vilken lagens tavlor avbildas, och en pekpinne, jad, som slutar med en hand, bruka förvaras i ett i synagogans östvägg inbyggt skåp eller skrank.

Moses inrättade ett stort tält, tabernaklet, till församlingshydda, i vilket arken, ett förgyllt, bärbart altare, uppställdes. Inuti detta förvarades "vittnesbördet" eller lagens tavlor. Ovanpå arken befann sig "nådastolen", två knäböjande keruber av guld, vilkas vingar möttes till ett valv över arken. Även den sjuarmade ljusstaken av guld, en symbol för det gudomliga ljuset, hörde till helgedomen.

Konung Salomo uppförde Jerusalems ryktbara tempel på berget Moria och dit flyttades sedan allt, som förvarats i tabernaklet. I detta tempel firades de stora festerna påsk, pingst och tabernakelfesten. År 70 år e. Kr. förstördes och brändes jämte staden också Jerusalems tempel av den romerske fältherren Titus, och bland krigsbytet ingick den sjuarmade ljusstaken, såsom ses å hans i Rom uppförda triumfbåge. I detta krig uppges omkring 1 million judar ha dödats.

Redan på Esra tid — 400-talets mitt f. Kr. — inrättades synagogor eller församlingshus med rabbiner. Det var också genom Esra och andra lärare, som Pentateuken (de fem Moseböckerna) samlades och därmed toran eller läran gavs åt judarna i den form, den sedan bibehållits.

Under Mackabeerkrigen framträdde de skriftlärda, fariséerna, och utbildade vidare synagogekulten. Iklädda bönemantel, talles, och en bönekapsel, tefillin, på pannan och vänstra överarmen, utförde de sina heliga ceremonier. Med tefillin menades att man skulle rikta sina tankar och sitt hjärta på Gud. I den lilla bönekapseln förvarades fyra å pergament skrivna tänkespråk ur Moseböckerna. "Och du skall binda dem (Guds bud) till ett märke på din hand, och de skola vara till ett pannsmycke mellan dina ögon" (V. Moseb. 6: 8). Utanpå sina kläder buro de, såsom rättrogna manliga judar ännu i dag bruka det men under kläderna, ett slags över axlarna hängt livstycke med ett knutförsett snöre i alla fyra hörnen. Snörenas fem knutar beteckna Jahves namn.

När Jesus av Nazaret på kejsar Augustus tid framträdde som folkets lärare, vände han sig särskilt emot all den "utvärtes" religion, till vilken judendomen stelnat, och ivrade för ett starkare inre gudsliv. Det var emellertid icke för detta utan på grund av politiska skäl, han dömdes, och det var ej judarna, utan romarna, som korsfäste honom. All skuld härför har dock kastats på judarna.

Under de fem första århundradena e. Kr. tillkom det digra och mångskiftande verk, som kallas Talmud, en undervisningsbok i sex avdelningar: 1) Seraim (om åkerbruket), 2) Moed (om fest- och högtidsdagar), 3) Naschim (om det äktenskapliga livet), 4) Nesikin (civil- och straffrätt), 5) Rodaschim (om offerväsendet), och 6) Toharoth (om renlighet och sundhet). Alla dessa lagar och förordningar kallas också med ett gemensamt namn: Mischra. En kommentar till den bär namnet Gemara.

Israeliternas festkalender är fastställd genom Talmuds andra del, Moed. Det judiska "feståret" börjar på våren, i april, det "borgerliga året" däremot på hösten, i september. Året har 12 månader men vid skottår 13, skottmånaden heter Veadar och har 29 dagar. De övriga 12 månaderna äro, med begynnelse enligt feståret: Nisan, (förr Abib), Ijar, Sivan, Tammus, Ab, Elut, Tischri, Marcheschvan, Kislev, Tebet, Schebat och Adar.

De judiska festerna äro: Nyårsfesten (18—19 sept.), Gedaljafesten (20 sept.), Försoningsfesten (27 sept.), Lövhyddofesten (2—9 okt.), Toras fest (10 okt.), Tempelvigningsfest (11—18 dec.), Jerusalems belägring (26 dec.), Esterfastan (8 mars), Purim (9 mars), Påsken (8—15 mars), 1:sta och 2:dra veckofesten (28—29 maj), Jerusalems erövring (9 juli) och Templets förstöring (30 juli). Av dessa firas Nyårs-, Försonings- och Lövhyddofesterna samt Torans fest och Påsken strängt och äro alltså de största.

Den utställning av mosaiska kultföremål, som nu visas å Värmlands museum, är märklig så tillvida, att den torde vara den första i sitt slag — åtminstone på mycket länge — i vårt land, bortsett från att Nordiska Museet och Göteborgs Museum äga speciella samlingar Judaica, vilka i sistnämnda museum inrymts i ett litet permanent rum i översta våningen, under det att Nordiska Museets samlingar sedan lång tid äro deponerade i Mosaiska församlingen i Stockholm. Dessa båda museisamlingar utgöra stommen i den nu ordnade utställningen, kompletterad med ur konstnärlig synpunkt utsökta silverföremål, tillhöriga direktör Ivan Traugott, Stockholm, samt andra kultföremål, bönböcker m. m. från Överkantor Leo Rosenblüth, Stockholm. Ett tvagningsbäcken och ett luktkärl av silver, hodes, hava inlånats från Köpman M. Levinovitz, Filipstad. Till

dessa museer och privatägare samt till Mosaiska Församlingen i Stockholm uttalas härmed ett hjärtligt tack.

Slutligen är det en glädje för Värmlands Museum att i samband med kultföremålen också kunna få utställa ett 40-tal målningar etc. med motiv från Polens och Tjeckoslovakiens ghetton samt från Palestina, samtliga utförda av Hilda Heyman, den enda svenska konstnär, som specialiserat sig på motiv ur judarnas värld. Kopparstick av R. Picart från 1720-talet, en oljemålning av Geskel Saloman: Sabbatsljusen välsignas, en oljemålning av A. Holker: Undervisning i användandet av bönremmen samt färglitografier av Grete Wolf-Krakauer, litografier av Michail Jo och färgreproduktioner efter målningar av professor Isidor Kaufmann komplettera utställningen.

Av praktiska skäl hava förkortningar för ägarnas namn använts inuti katalogen: Nord. Mus. (= Nordiska Museet), G. M. (= Göteborgs Museum), I. T. (= Direktör Ivan Traugott), L. R., (= Överkantor Leo Rosenblüth), M. F. (= Mosaiska Församlingen i Stockholm) och M. L. (= Köpman M. Levinovitz, Filipstad).

HELGE KJELLIN.

1. Torakrona av silver. Omkr. 1750. I. T.
2. Torakrona av förg. koppar. G. M.
3. Torasköld av silver. Omkr. 1750. I. T.
4. Torarulle i röd sammetmantel. L. R.
5. Porauches, förhänge till toraskåp. L. R.
6. Jad. Pekpinne av silver. 1500-talet. I. T.
7. Jad. Pekpinne av silver. 1600-talet. I. T.
8. Jad. Pekpinne av silver. 1700-talet. I. T.
9. Jad. Pekpinne av silver. (vridet skaft). Nord. Mus.
10. Jad. Pekpinne av silver. (slipat glasskaft). Nord. Mus.
11. Jad. Pekpinne av silver. (försilvrad mässing med glaskula i knoppen). Nord. Mus.
12. Tvättfat för rabbin vid gudstjänst. Tenn. Paris 1700-talets mitt. I. T.
13. Linda för torarulle, vitt linne med silkebroderad hebr. text. G. M.
14. Linda för torarulle, linne med målad hebr. text och figurer. Nord. Mus.
15. Linda för torarulle, linne med broderad hebr. text. Nord. Mus.
16. Toramantel av röd sammet med guldbroderad örn över lagens tavlor. Nord. Mus.
17. Toramantel, 1649, av ljusblå silkesdamast med hebr. text under guldbroderad krona hållen av 2 lejon. Nord. Mus.
18. Talles, bönemantel av vitt siden med blå ränder och guldband. Nord. Mus.
19. Talles, bönemantel av linne med blå ränder. Nord. Mus.
20. Talles, bönemantel av vitt siden med mörkblå ränder. G. M.
21. Förlåt av blekrött siden med guldbroderad hebr. text. Nord. Mus.
22. Kappa till dito. Nord. Mus.
23. Underplagg med skådetrådar (Zizis). Nord. Mus.
24. Underplagg av ylle med dito. G. M.
25. Tefillin, tänkespråkskapsel (med remmar). G. M.
26. Tefillin, tänkespråkskapsel. Nord. Mus.
27. Tefillin, tänkespråkskapsel. Nord. Mus.

28. Tefillin, tänkespråkskapsel. Nord. Mus.
29. Tefillin, tänkespråkskapsel. Nord. Mus.
30. Tefillin, tänkespråkskapsel. Nord. Mus.
31. Tefillin, tänkespråkskapsel. Nord. Mus.
32. Prästmössa av svart sammet för rabbin och kantor. L. R.
33. Duk (förlåt) av linne med i blekrött broderad hebr. text och figurer. Nord. Mus.
34. Liten trekant av guldbrokad. Nord. Mus.
35. Påse av röd sammet med hebr. bokst. Nord. Mus.
36. Påse av grön stramalj broderad med korsstygn. Nord. Mus.
37. Kollektbössa av mässing för synagogan. Nord. Mus.
38. Bärbar kollektbössa av mässing. Nord. Mus.
39. Kruka av serpentinsten med tennlock, 1600-talet. I. T.
40. Schofar av svart vädurhorn. Användes vid Nyårsfesten. L. R.
41. Schofar, rakt horn med inskuren hebr. text. I. T.
42. Schofar, med hebr. text. Nord. Mus.
43. Schofar. Nord. Mus.
44. Schofar. Nord. Mus.
45. Schofar, med pappfodral. Nord. Mus.
46. Esthers bok (Megillás estér), pergamentrulle på två träskaft. Nord. Mus.
47. Esthers bok, pergamentrulle i hölje av cederträ. L. R.
48. Esthers bok, pergamentrulle i silverhölje. 1700-talet. I. T.
49. Esthers bok, pergamentrulle med färgl. kopparstick. Nord. Mus.
50. Esthers bok, pergamentrulle i träkapsel. Nord. Mus.
51. Tre miniatyrrullar av pergament med hebr. text. Nord. Mus.
52. Gamla Testamentet, holländskt tryck, 1600-talet, i silverfiligranband. I. T.
53. Bönbok på pergament, Hamburg 1730. L. R.

54. "Machsór", bönbok för årets helgdagar, Sulzbach 1790. L. R.
55. "Machsór", bönbok för de tre vallfartsfesterna, Sulzbach 1762. L. R.
56. "Tikun", 5 Moseböcker och Esthers bok, avsedd för kantorer och Toraläsare. L. R.
57. "Haggada", berättelser och sånger om uttåget ur Egypten. Läses i hemmen de två första påskkvällarna. Wien 1929. L. R.
58. "Haggada", från omkr. 1800. M. F.
59. Bönbok i läderband m. silverspännen. Nord. Mus.
60. Bönbok tryckt Amsterdam 1750. Nord. Mus.
61. Bönbok på pergament med miniatyrer. Nord. Mus.
62. Engelsk bönbok, Oxford 1931, för s. k. "reformgudstjänst". L. R.
63. Hymnal, 1938, sångbok till föreg. L. R.
64. Kanna och fat av tenn. Nord. Mus.
65. Chanuka-stake av mässing. Sköldbärande danska "vildmän". Nord. Mus.
66. Chanuka-stake av mässing. Moses och Aron sidostöd. Nord. Mus.
67. Chanuka-stake av koppar. På ryggplåten schofar ooch ljusstaken. Nord. Mus.
68. Chanuka-stake av mässing. Portalform. Nord. Mus.
69. Chanuka-stake av tenn. Nord. Mus.
70. Chanuka-stake av tenn. Nord. Mus.
71. Chanuka-stake av tenn. Sidofigurer lejon med kanna och lös tändpipa. Nord. Mus.
72. Chanuka-stake av silver. Resestake. Nord. Mus.
73. Chanuka-stake av vitmålad plåt. Nord. Mus.
74. Chanuka-stake av mässing med hög rund fot. Nord. Mus.
75. Chanuka-stake av mässing. Ryggplåt med 2 sköldbärande lejon. G. M.
76. Chanuka-stake av mässing med ljusskålarna burna av halvcirkelböjda armar. G. M.
77. Chanuka-stake av silver, 1700-talets slut. Ryggplåt med 2 sköldbärande lejon. I. T.

78. Chanuka-stake av silver i form av dosa. Graverade scener och rankor. Resestake. I. T.
79. Chanuka-stake av silver, filigran, 1700-talet. I. T.
80. "B'somim-bössa" eller "Hodes" för ceremonien vid sabbatens slut, i tornform, silver, 1700-talet. I. T.
81. "B'somim-bössa" av silver, i klotform, 1700-talet. I. T.
82. "B'somim-bössa" av silver, 1700-talet. L. R.
83. "B'somim-bössa" av silver, c:a 1820. M. L.
84. "B'somim-bössa" av silver, filigran. G. M.
85. "B'somim-bössa" av silver, filigran, 4-kantig. Nord. Mus.
86. "B'somim-bössa" av silver, filigran, rund. Nord. Mus.
87. "B'somim-bössa" av silver, i form av flaska, 1700-talet. Nord. Mus.
88. Kidduschbägare med fågelprytt lock som B'somimbössa, silver, 1600-talet. I. T.
89. Kidduschbägare av silver, 1700-talet. G. M.
90. Kalk av sten med graverade bilder. Nord. Mus.
91. Minnesbägare, svarvad av trä, med hebr. text. Nord. Mus.
92. Minnesdosa, dito. Nord. Mus.
93. Poletter av mässing med hebr. text. Nord. Mus.
94. Amulett av silverfiligran i form av ett hjärta. Nord. Mus.
95. Amulett av koppar. Nord. Mus.
96. Bronsstjärna, 5-uddig. Nord Mus.
97. Judiska Församlingens i Göteborg sigillstamp av stål med träskaft. Nord. Mus.
98. Judiska Församlingens i Seeburg, Preussen, sigillstamp av mässing. Nord. Mus.
99. Liten sigillstamp av mässing med hebr. text. Nord. Mus.
100. Stentavla med 10 Guds bud. Nord. Mus.
101. Porslinstallrik för påsken med text och bilder ur Haggada, fransk, omkr. 1800. I. T.
102. Tvagningsbäcken av tenn, 1600-talet. Hängt vid ingång till synagoga. M. L.

103. Sabbatlampa av mässing. Nord. Mus.
104. Sabbatlampa av mässing. Nord. Mus.
105. "Seder"-fat för påskfesten, av tenn, 1700-talet. I botten ~~Jahves namn~~ i stjärna, omgiven av djur och hebr. text. I. T.
106. "Seder"-fat av tenn, 1600-talet. I botten påskmåltiden. Nord. Mus.
107. "Seder"-fat av tenn, 1600-talet. I botten lejon och livsträd. Nord. Mus.
108. "Seder"-fat av tenn, 1600-talet. I botten Toraskrant m. m. Nord. Mus.
109. "Seder"-fat av tenn. I botten välsignande händer. Nord. Mus.
110. "Seder"-fat av tenn. I botten stiliserad ros och 2 fåglar. Nord. Mus.
111. "Seder"-fat av tenn. I botten fläkt krönt örn. Nord. Mus.
112. "Seder"-fat av tenn. I botten 6-uddig rund stjärna omgiven av stiliserat ornament. Nord. Mus.
113. "Seder"-fat av tenn. I botten 3 korslagda fiskar. Nord. Mus.
114. "Seder"-fat av tenn med vågig kant och hebr. bokst. på brättet. Nord. Mus.
115. "Seder"-fat av tenn med dito. Nord. Mus.
116. Koppartråg för påskbaket. Nord. Mus.
117. Koppartråg för påskbaket. Nord. Mus.
118. "Etrog"-behållare, av silver, 1700-talet, till förvarande av den citron, som användes tillsammans med palmkvist och myrrha vid fester. I. T.
119. "Misrach", tavla att fästa på den östra, mot Jerusalem vända väggen i hemmet. Framför densamma förrättas de dagliga bönerna. G. M.
120. "Mezuza" av silverfiligran, liten kapsel innehållande ~~de 10 budorden~~ på pergament. Fästes på högra dörrposten i fromma judiska hem. I. T.
121. "Mezuza" av silverfiligran i form av kolonner bärande en gesims, ovanpå vilken Torakrona och lagens tavlor. Nord. Mus.

122. "Mezuza" av silverfiligran. Nord. Mus.
123. "Mezuza" av plåt med hebr. text. Nord. Mus.
124. Vigselring av mässing. Nord. Mus.
125. Vigselring av mässing. Nord. Mus.
126. Vigselring av mässing. Nord. Mus.
127. Vigselring av guld med förbundsarken. Omkr. 1600-talet. I. T.
128. Vigselformulär från Stockholm. Nord. Mus.
129. "Chaliza"-sko av läder. Om en äkta make dör, är hans broder — om denne ej förut är gift — skyldig att gifta sig med broderns änka men kan friköpa sig. Vid ceremonien brukas en dylik sko. Nord. Mus.
130. Pergamentremsa med hebr. text, brukar bäras kring halsen av barnlösa hustrur. Nord. Mus.
131. Grönglaserat triangulärt fajansfat med 3 st. saltkarsliknande fördjupningar. Används på "seder"-bordet. Nord. Mus.
132. Bärbar, inramad fyrkantig tavla på fot, på tavlan Jahves namn i guld mot rödbottnad guldsol samt yttre hebr. text i silver mot blå botten. Dylika tavlor bäras enligt, ett 1700-tals kopparstick, av "agaboterna" vid deras 7-varvsvandring runt den dödes bår. Nord. Mus.
133. Kabbala, hebr. text på papper, uppfodrad på linne. Nord. Mus.
134. Skrin för omskärelseredskap innehållande: en guldstickad barnmössa, en omskärelsekniv, ett fat av förgyllt silver, en "klämma" av silver, en silvertumlare, en flaska för blodstillande pulver (av rött glas med silverpropp), 2 läderkuddar (en fyrkantig och en oval, öppen), en pincett och 2 förband. Nord. Mus.
135. Guldstickad barnmössa för omskärelseakt. Nord. Mus.
136. Omskärelsebestick, skrin av trä, innehållande klämma av silver, kniv samt flaska för blodstillande pulver. Nord. Mus.
137. Omskärelsekniv med silverskaft. Nord. Mus.
138. Omskärelsekniv med silverskaft. Nord. Mus.

139. "Klämma" av silver. Nord. Mus.
140. Flaska av silver för blodstillande pulver. Nord. Mus.
141. Skyddsbrev för en judisk familj från 1700-talets början. I. T.
142—146. Kongl. Maj:ts och Rikets Commercecollegii kungörelser av den 19/12 1806, 14/4 1807, 13/7 1807 och 31/8 1815 samt Kungl. Maj:ts reglemente av den 27/5 1782 rörande judars rätt till bosättning i Sverige.

Rörande de av konstnärinnan Hilda Heyman utställda målningarna och teckningarna samt övriga målningar (av Geskel Saloman och A. Holker), färglitografier av Grete Wolf-Krakauer, litografier av Michail Jo, ljustryck och koppartryck efter målningar av Isidor Kaufmann ävensom kopparstick av B. Picart hänvisas till de vid dem utsatta namnlapparna, där ej bildernas egna texter anses tillfyllest.

Karlstad 1945. Nermans Trycksaker 69779